

Hledání vnitřního nepřítele?

(Vojenská kontrarozvědka 1948 – 1956)

Státní bezpečnost patřila k nosným sloupům a hlavní opoře komunistického režimu. Její úkoly, cíle a metody práce se během jejího trvání měnily, ale vždy ochraňovala režim a existující podobu moci. V tzv. zakladatelském období režimu (léta 1948-1956) dosáhla moc a aktivity Státní bezpečnosti nejvyššího stupně. Zasahovala do osudů statisíců občanů a života celé společnosti. A právě tímto obdobím se zabývá i kniha historika Karla Kaplana „Nebezpečná bezpečnost“ (Doplňek, Brno 1999). V naší krátké ukázce se zaměříme hlavně na pasáže týkající se vojenské kontrarozvědky, která se v r. 1951 stala v podstatě jednou ze součástí Státní bezpečnosti.

* * *

V letech 1948-1956 prošla Státní bezpečnost mnoha menšími i většími organizačními změnami. Měnila se ministerstva, která ji spravovala, měnila se její vnitřní struktura, dokonce se i jinak oficiálně označovala. K výraznějším změnám ve struktuře Státní bezpečnosti došlo se vznikem ministerstva národní bezpečnosti 23. května 1950. Vyčlenění Bezpečnosti a její povýšení na samostatné ministerstvo, se uskutečnilo v době „zostřeného třídního boje proti nepřítelům režimu“, vystupňované ostrážitostí a bdělostí, kterou vyhlásil ÚV KSČ v únoru 1950, a také pod vlivem velkých politických procesů s vedoucími komunisty v Maďarsku, Bulharsku a Albánii. Utvoření ministerstva národní bezpečnosti nebylo pouhým rozdělením ministerstva vnitra. Posilovalo mocenskou pozici Bezpečnosti ve společnosti a její vliv v politice. (Ministerstvo národní bezpečnosti zaniklo 11. září 1953 sloučením s ministerstvem vnitra. Nešlo o návrat k dřívějšímu stavu před květen 1950, spíše o novou fasádu či název dosavadního ministerstva Bezpečnosti.)

Se vznikem ministerstva národní bezpečnosti vznikl problém organizačního začlenění vojenské kontrarozvědky. Ta vznikla z podnětu sovětských armádních míst v roce 1945 jako obranné zpravodajství (OBZ) a její činnost se měla zaměřovat na ochranu armády a vojenského průmyslu před „vnitřním nepřítelem“. Po únoru 1948 se OBZ změnilo v páté oddělení generálního štábu, v roce 1950 se nazývalo Hlavní informační správa (HIS), v květnu 1951 se jmenovalo vojenská zpravodajská služba a o rok později vojenská kontrarozvědka (VKR).

Ministr národní bezpečnosti neusiloval o převedení této vojenské složky do své pravomoci, ale trvali na tom sovětské poradci. 23. června 1950 schvalovala bezpečnostní komise ÚV KSČ organizační uspořádání nového ministerstva a zabývala se i převodem vojenské kontrarozvědky. Ministr národní obrany A. Čepička ujistil, že „bude dbát na vytváření takové situace v armádě, aby Státní bezpečnost mohla co nejdříve převzít odpovědnost za bezpečnost uvnitř armády“. Text dohody schválila bezpečnostní komise ÚV KSČ. Trvalo rok než se převod uskutečnil definitivně.

Společným rozkazem ministrů L. Kopřivy a A. Čepičky z 1. května 1951 byla utvořena složka vojenské zpravodajské služby, která se dostala z podřízenosti ministerstva národní obrany pod ministerstvo národní bezpečnosti a za rok byla přejmenována na vojenskou kontrarozvědku. Převod se stal předmětem sporu mezi vedením obou ministerstev (A. Čepička i poté uplatňoval nárok na výsledky její práce). Její činnost v jednotkách armády vymezovalo usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ o „působnosti VKR“.

Celá tato složka zaměstnávala v roce 1954 1650 vojenských osob, a to v centrále i ve vojenských útvech. Ústředna vojenské kontrarozvědky se členila na osm operativních odborů, šest samostatných oddělení, kádrový odbor a samostatnou jednotku – 70. prapor. Na velitelstvích vojenských okruhů působily správy VKR, u divizí oddělení VKR a u pluků referáty VKR. Ve struktuře ministerstva národní bezpečnosti figurovala jako Hlavní správa vojenské kontrarozvědky.

Přechod z působnosti ministra národní obrany do Státní bezpečnosti provázely spory mezi rezortními ministry, které zvláště zesílily později, po roce 1954, mezi A. Čepičkou a R. Barákem. Tato změna narušovala monopolní postavení ministerstva národní obrany v armádě a naopak umožňovala získávat informace o poměrech v armádě a zasahovat do jejího života, konkrétně zde ovlivňovat personální politiku. Nové vedení Státní bezpečnosti využilo příležitosti, totiž odstranění B. Reicina a vedoucích činitelů obranného zpravodajství, a prosadilo bez ohledu na nezáměr ministra Kopřivy jeho přičlenění ke svým útvarům. Sovětské poradci v Bezpečnosti poté dosáhli v roce 1952 takového organizačního spojení, aby nebylo pochyb o jednoznačné podřízenosti vojenské kontrarozvědky Státní bezpečnosti. Tento převod usnadnilo odvolání, případně zatčení vedoucích osob pátého oddělení generálního štábu.

Při vyšetřování zatčených důstojníků v letech 1951-1952 se odhalily nebo už jen potvrdily dřívější signály o zločinných metodách této zpravodajské instituce. Takových metod se používalo už v době, kdy v čele OBZ stál B. Reicin, a pokračovalo se v nich i poté, co ho vystřídal v září 1948 Josef Musil. Na jaře 1951 J. Musila vystřídal F. Chalupa, který poté odešel v prosinci 1952, a za měsíc ho nahradil plk. Stavinoha. Motivy personálních změn ve vedení vojenské kontrarozvědky a výsledky vyšetřování jejich vedoucích důstojníků potvrzovaly, že politická místa věděla už v letech 1951-1952 o nezákonném, trestném počínání operativních pracovníků i vyšetřovatelů při výrobě a konstrukcích politických procesů. Páté oddělení generálního štábu neomezovalo svou činnost na armádu, působilo dokonce i v zahraničí. Mělo svá zpravodajská oddělení či tykadla na hranicích se západním Německem a s Rakouskem, kam vysílalo své agenty.

Hlavní pole působnosti však mělo v armádě. Iniciativně převzalo vůdčí roli v politické očistě armády a v perzekuci jejích „politicky nespolehlivých“ důstojníků. Pravomoci pracovníků OBZ vedly k tomu, že měli důležité až rozhodující slovo v kádrové či personální politice v armádě. Bez jejich návrhů, doporučení, souhlasu, a zejména iniciativy se neuskutečnilo propuštění ani povyšování důstojníků. Role zpravodajců v personální politice a v politických čistkách v armádě se sjednocovala ve funkci B. Reicina, který byl náměstkem ministra národní obrany pro kádrové záležitosti a byl zodpovědný za obranné zpravodajství. B. Reicin obvykle buď předkládal ministrově personální záležitosti k podpisu, nebo ho o provedených změnách pouze informoval. O přesunech na důležitých místech v armádě jednal s R. Slánským, a minis-

tra, kterému příslušelo o nich rozhodovat, stavěl před hotovou věc s poukazem na to, že je dohodnuta se Slánským nebo se stranou. Obranné zpravodajství se nejvíce zasloužilo o rozbití důstojnického sboru armády po únoru 1948.

Útvary obranného zpravodajství byly hlavním motorem perzekuce důstojníků a jejich rodin. Její vykonavatelé ovládali a používali širokou škálu perzekučních zásahů, včetně těch „nejvyšších“ a nejkrutějších – politických procesů, věznění a vražd. K pronásledování docházelo z různých důvodů, dva z nich patřily k nejdůležitějším a nejčastějším.

První: uvěznění nebo jen podezření či představa o možné nepřátelské činnosti se staly důležitým faktorem politických čistek v armádě, ulehčovaly je, poskytovaly záminku k perzekuci.

Druhý: obava z možného i předpokládaného odporu (i ozbrojeného) důstojníků – odpůrců komunistické strany proti režimu. Jestliže politické čistky, tj. propouštění „nespolehlivých“, sloužily k úplnému podřízení armády komunistické straně a k odstranění překážek při zavádění sovětských zkušeností, pak vzhledem k věznění a popravám důstojníků působily navíc obavy z jejich odporu.

Nejčastější důvody perzekuce, zejména jejích nejvyšších stupňů, pocházely z provokací, které orgány obranného zpravodajství používaly ve zvlášť velkém rozsahu, a dále z násilím vynucených doznání k „trestným činům“. Perzekuce důstojníků byla běžným, možno říci každodenním jevem a uskutečňovala se individuálně. Kromě toho probíhala v širším rozsahu, postihovala vybrané více či méně početné skupiny důstojníků a prováděla se jako připravovaná a organizovaná akce. Ke známým perzekučním akcím, které postihovaly důstojníky, patřily akce Lux, akce D (v rámci této akce bylo více než 250 důstojníků odvezeno do tábora nucených prací v Mírově), akce T-43 (vystěhování „politicky nespolehlivých“ z Prahy). Obvykle je prováděly útvary obranného zpravodajství v součinnosti s institucemi civilními. Ke stejným cílům směřovaly i tzv. zpravodajské hry, podnikané ve značném rozsahu pracovníky obranného zpravodajství, se zvláštní oblibou, vynalézavostí a iniciativou náčelníkem generálem J. Musilem. K nejznámějším se řadily akce Tunely a Boží mlýny.

S personálními změnami ve vedení vojenské kontrarozvědky v roce 1951 a 1952 a s jejich začleněním do Státní bezpečnosti se korigovaly její pracovní metody, avšak obsah činnosti zůstal v zásadě stejný. Nové vedení se zaměřovalo na výstavbu rozsáhlé agenturní sítě a zejména na registraci všech „podezřelých“ osob v armádě. Akce Červen, uskutečněná v roce 1951, měla v celostátním měřítku vyhodnotit dostupné materiály o osobách v armádě „kompromitovaných svojí činností v době první republiky, okupace a od roku 1945“ a o všech podezřelých z nepřátelské činnosti, a měla „provést jejich aktivní rozpracování“. Obdobné akce vznikaly v souvislosti s vyšetřováním a s procesy s vysokými komunistickými funkcionáři (R. Slánský a spol.). Patřily k nim akce Modrý plán, ve kterém se „zpracovávaly“ osoby, které v armádě udržovaly služební i soukromé kontakty s B. Reicinem, J. Musilem a dalšími funkcionáři obranného zpravodajství, akce Interbrigadisté, Slovensko (styky s G. Husákem a L. Novomeským), Sionisté, Ukrajinci a další. Každá akce byla projednávána se sovětským poradcem Pětuchovem a ty nejdůležitější s A. Besčasnovem. Výsledkem těchto akcí byl rychlý vzrůst tzv. operativních svazků. V říjnu 1952 jich vojenská kontrarozvědka evidovala 2766. Mezi agenturně rozpracovanými osobami se nacházeli

generálové O. Jeleň, Č. Hruška, B. Lomský, O. Rytíř, B. Laštovička, R. Tesařík, M. Šmoldas, A. Rašla, Malár atd. V operativních svazcích se hromadily neproověřené informace a na jejich základě se rozhodovalo o osudech, o pověřování funkcemi i o věznění všech sledovaných důstojníků.

Zpravodajské hry a jiné případy provokací, přestože byly rozkazem ministra zakázány, v letech 1951-1952 pokračovaly. Změnila se jejich forma a také jméno, nazývaly se nyní „kombinace“. Orgány vojenského zpravodajství je uskutečňovaly v menším rozsahu, avšak jejich principem bylo vtahovat vybrané důstojníky i civilní osoby do protistátní činnosti. Spolupracovníci nebo pracovníci vojenské kontrarozvědky vystupovali jako agenti zahraničních zpravodajských centrál a navazovali kontakty s vybranými důstojníky, kteří doposud neměli k cizím rozvědkám vůbec žádný vztah. Aktivita vojenské kontrarozvědky sice v letech 1951-1954 poklesla a tento trend pokračoval i ve dvou následujících letech (šestá správa ministerstva vnitra), avšak neoprávněné zákroky i provokace proti důstojníkům zcela nepřestaly. Vedení vojenské kontrarozvědky na nich mělo zájem, chtělo mimo jiné podat důkaz o tom, že jeho útvary „rovněž dosahují dobrých výsledků v boji proti kontrarevolučním živlům v úseku armády“. Další podněty k aktivitě přicházely od sovětských poradců (Pětuchov), od civilních sektorů Státní bezpečnosti a také z ministerstva národní obrany, od ministra A. Čepičky. V rámci ministerstva národní bezpečnosti spadala vojenská kontrarozvědka do roku 1953 do pravomoci náměstka S. Baudyš, poté O. Jeleňa. Od konce roku 1953 mu byla podřízena i na ministerstvu vnitra, i když o její činnost se sám ministr zajímal mnohem více než jeho předchůdci.

Značný počet případů „protistátní činnosti“, které rozpracovávalo obranné zpravodajství i jeho nástupnické útvary, vznikl nebo byl poznamenán činností agentů-provokatérů. Působili už ve zmíněné akci Boží mlýny, do které – podle zprávy ministerstva vnitra z 31. ledna 1963 – „provokačními formami práce bylo zataženo nezákonně do protistátní činnosti mnoho osob, které byly nakonec likvidovány“. Jedním z předních placených agentů v akci Boží mlýny byl Karel A. H., který za války kolaboroval s nacisty. Vojenští zpravodajci ho používali k provokacím vůči osobám, které rozpracovávali. Vystupoval buď jako činitel domácí ilegality, nebo jako agent cizí zpravodajské služby. O jeho aktivitě svědčila i skutečnost, že při výkonu funkce agenta ho osmkrát zatklý orgány Státní bezpečnosti a na zákrok vojáků propustily. Josef P. vystupoval jako agent CIC a svědomím svého řídících orgánů vytvořil vlastní síť informátorů, hlavně komunistů, kteří mu uvěřili, že pracuje pro komisi stranické kontroly a Státní bezpečnost. Agent-provokatér Miroslav M., krycí jméno Milan Koutný, získal důvěru dvou žen, Ludmily L. a Věry H., s jejichž pomocí vyrobil protistátní skupinu. Věře H. slíbil odchod do NSR, před odchodem si vyžádal, aby napsala dopisy ostatním členům skupiny, ze kterých byla zřejmá jejich činnost. V Chebu, odkud měl být uskutečněn přechod do NSR, ji nechal zatknout.

A ještě jeden případ: Agent, plukovník letectva, ohlásil v roce 1950 důstojníkovi OBZ v Bratislavě, že ho skupina civilních osob požádala o zajištění úniku do zahraničí letadlem. K. Šváb, tehdy náměstek ministra národní bezpečnosti, rozhodl, aby agent slíbil, že odlet zařídí. Všichni i s agentem byli před nástupem do letadla zatčeni, odsouzeni, agent skončil v táboře nucené práce, údajně aby se maskovala jeho spolupráce s OBZ. Uvedené případy provokací jsou jen zlomkem skutečného počtu

podobných akcí. Uvádím je jako ukázkou používaných praktik a jako příspěvek o činnosti operativních útvarů Státní bezpečnosti.

Mezi pracovníky těchto útvarů se vyskytli jedinci, kteří s používáním provokací nesouhlasili, odsuzovali je. Představovali však ojedinělé výjimky a nezastávali funkce, které by jim umožňovaly stav změnit. Výsledkem provokací, které „byly prováděny různými formami a s vynalézavou rafinovaností“, bylo mnoho nezákonných politických procesů s velkým množstvím odsouzených k vysokým trestům vězení i k trestům smrti.

Během krátké doby od roku 1948 vyšetřovatelé natolik obohatili své pracovní metody o nové prvky, až vytvořili jakýsi ucelený systém vyšetřování. Jeho výrazným znakem v letech 1948-1956 bylo používání fyzického násilí a psychického nátlaku. Fyzické násilí už před únorovým státním převratem patřilo k často uplatňovaným metodám, po únoru 1948 se natolik rozšířilo, že se stalo běžnou každodenní samozřejmostí. Podle zprávy komise ministerstva vnitra o činnosti vojenské kontrarozvědky (31.1.1963) „nebylo téměř jediného vyšetřovance, který by nebyl týrán“. Násilí se nejen změnilo v přirozený jev vyšetřování, ale převládající bití se rozmnožilo o další způsoby mučení a o účinně promyšlené formy psychického nátlaku. Několik směrnic ministra národní bezpečnosti i velitelů Státní bezpečnosti v letech 1948-1953 zakazovalo používání fyzického násilí při vyšetřování. Bylo však veřejným tajemstvím, že se tyto rozkazy nedodržují. Interní směrnice dovozovaly vyšetřovatelům použít fyzického násilí pouze se souhlasem ministra nebo jeho příslušného náměstka. Jen ve výjimečných, ojedinělých případech vyšetřovatelé o povolení žádali (také velitele Státní bezpečnosti) a obvykle je obdrželi. Rozkazy rovněž ukládaly potrestat ty, kteří rozkazy porušili. Případy potrestání byly výjimkou. V letech 1948-1949 byli pro hrubé výsledky odvolání např. J. Janoušek a V. Mudra, ale v roce 1951 už se vrátili mezi vyšetřovatele. Za nezákonné vyšetřovací metody byli souzeni vyšetřovatelé pátého oddělení generálního štábu (Myslík, Musil, Pergl aj.), v roce 1955 byli zatčeni vyšetřovatelé B. Doubek a V. Kohoutek a v letech 1951-1952 bylo přemístěno nebo propuštěno hlavně z jiných důvodů ze Státní bezpečnosti několik dalších vyšetřovatelů. S příchodem sovětských poradců na podzim 1949 se trestání násilných výsledků zastavilo, protože oni sami, hlavně zpočátku, tvrdý postup nejen schvalovali, ale doporučovali.

Případy vražd a sebevražd během vyšetřování Státní bezpečností nejsou úplně, zachycují pouze ty, které se buď šetřily nebo se o nich zmiňovaly zprávy ministerstva vnitra. Existovala i úmrtí při vyšetřování, i když ojedinělá, která se pouze registrovala, ale nevyšetřovala. A také úmrtí, která se stala následkem vyšetřování, ale došlo k nim až po delším čase, např. ve výkonu trestu. Kromě toho hrubé způsoby fyzického násilí a psychického nátlaku při vyšetřování trvale poznamenaly zdravotní stav vyšetřovaných. Způsobily jak tělesné vady (ztráta sluchu, vymlácení zubů, důsledky úbytku na váze), tak psychické poruchy (několik vyšetřovaných prožilo dlouhou dobu v psychiatrické léčbě. Jen část pokusů o sebevraždu skončila smrtí, přehled o neúspěšných pokusech není k dispozici, vysoce však překračovaly počet sebevražd dokonaných).

Odpovědnost za vraždy, sebevraždy, úmrtí a způsoby vyšetřování byla v letech 1948-1956 vyvozována ve třech stupních. Jen v ojedinělých a výjimečných případech stanuli viníci před soudem a byli odsouzeni. Stalo se tak např. u vyšetřovatelů obranného zpravodajství (Myslík a spol.) v případě vraždy P. Konečného a F. Novotného, odsouzeni byli Š. Plaček a M. Pich-Tůma a komunistické vedení rozhodlo

18. července 1953 a 15. 3. 1955 případ uzavřít a další viníky nesoudit. Druhý stupeň trestu se omezoval na kárná opatření, odvolání z funkce nebo propuštění ze služeb bezpečnosti či ministerstva vnitra. Třetí stupeň – nejnížší a velmi častý – se omezoval na „stranické potrestání“. Nezákonnosti při vyšetřování, jak se tehdy nazývalo používání fyzického násilí a psychického nátlaku, se neřešily jako trestný čin nebo hrubé porušení služební povinnosti a rozkazů, ale jako přestupek proti stanovám komunistické strany.

Uvedené případy a jejich trestní postih postihují dvě skutečnosti: Jednak vazby mezi vedením komunistické strany a Státní bezpečnosti. A za druhé, že vedoucí funkcionáři KSČ věděli o způsobech vyšetřování. První signály znali pravděpodobně už v roce 1948, s určitostí už v roce 1949. V dalších letech množství jejich poznatků přibývalo, i když nemuseli znát všechny podrobnosti, to hlavní věděli – „doznání“ a protokoly byly výsledkem násilí, a tudíž nevěrohodné.



Výrobou politických procesů a dalšími aktivitami v letech 1948-1953 dokazovala Státní bezpečnost nutnost své existence, svou roli nosného sloupu a záruky jeho existence. Obrazně řečeno, sama plodila podmínky svého života. Následující roky pominuly úkoly, které pro Státní bezpečnost (a vojenskou kontrarozvědku) vyplynuly ze zakladatelského období režimu a ze záměrů velmocenské politiky Sovětského svazu. Politické procesy nezanikly, dobíhaly případy započaté a rodily se další, ale zájem politických míst o výrobu velkých veřejných procesů pominul. V sovětském bloku a ve vnitřní politice ČSR totiž došlo k několika událostem, které otráslы vedením i příslušníky Státní bezpečnosti a vyústily v její krizi. Její představitelé museli hledat Státní bezpečnosti nové úkoly, které by odpovídaly změně situace a kterými by prokázali svou důležitost a zastavili úpadek své moci. Nepotřebovali však nikdy obhajovat existenci své instituce, neboť komunistické vedení o její nezbytnosti nikdy nepochybovalo. Ale to už je jiná historie.

Bezpečnost všech spojenců je nedělitelná: Útok na jednoho člena je útokem na všechny. S ohledem na kolektivní obranu v případech obsažených v článku 5 washingtonské smlouvy musejí být spojené vojenské oddíly Aliance schopné odrazit jakoukoli agresi. Členové musejí být připraveni přispívat k prevenci konfliktů a řešit krize, jež nespádají pod článek 5.

Z nové strategické koncepce NATO pro 21. století, schválené na washingtonském summitu 24. dubna 1999.